

Д 13.20.623 Ветомстволор аралык диссертациялык Кеңештин чечими боюнча Зулпуев Ашим Зулпуевичтин “Жогорку окуу жайларында “Манас” таануу курсун окутуунун илимий-методикалык негиздери” деген темадагы адистиги 13.00.02 — окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык ишине карата филология илимдеринин доктору, доцент Орозобекова Жылдыз Калмашевнанын

РАСМИЙ ОППОНЕНТТИК ПИКИРИ

Илим чөйрөсүнө белгилүү болгондой манас таануу илими фольклористика илиминин бөлүнбөгөн бир бөлүгү, кем дегенде жүз элүү жыл тарых аралыгын арытып калыптанып келет. Ушул аралыкта фольклористиканын фундаменталдуу илиминде нечен деген окумуштуулар “Манас” үчилтигин комплекстүү изилдеп келишкен, кийинки мезгилдерде тамырлаш илимдердин (этнография, тарых, адабият, тил, философия ж.б.) тигил же бул проблемаларынын алкагында объектиге алынып тикелей, же кыйыр түрүндө карап келе жатышат. Манас таануу илиминин мындай семиотикалык көз карашта көбүрөөк каралып жатканы илимдин өнүгүүсү үчүн жакшы саамалык.

Колубуздагы Ашим Зулпуевичтин “Жогорку окуу жайларында “Манас” таануу курсун окутуунун илимий-методикалык негиздери” деген темадагы 13.00.02 — окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча аткарылган диссертациялык иши, жогорудагыдай семиотикалык өңүттөн каралган.

Азыр илим жана билим анча бааланбай, цифровизациянын заманында, улуттук иденттүүлүк маселеси курчуп турган кезде, улуттун өзөгүн ээлеп турган “Манас” үчилтигинин маани-маңызын, орто билим берүүчү мектептерде жана жогорку билим берүүчү окуу жайларда кандай методологиялык негиздерде окутуу керектигин системалык түрдө изилдеп чыгуунун өзү, учурдун талабындагы актуалдуу жана зарыл маселени көтөргөндүгү менен мааниге ээ.

Мында дисертант “Манас” үчилтигинин маңызын педагогика, этнопедагогика багытындагы концептуалдуу проблемалардын негизинде ачууга, деталдуулук менен иликтөө жүргүзүп жана эпостун идеясы жана идеологиясын жайылтууну балдардын маданий дүйнөгө болгон сезимин ойготууга, толтурууга аракет кылып ар кандай класстердик ыкмаларды иштеп чыккан.

“Манас” үчилтигинин маңызын жеткирүү аракеттеринин мааниси: келечек муундун ички маданиятынын калыптанышына, алардын билиминин тереңдешине

№ 114 “14” 07 2022 ж/г

жана коомго болгон көз карашынын кеңейүүсүнө көмөк берет деген насилде “Манас” эпосу, Манас баатырдын руху кыргыздын кан жанына биологиялык жол менен берилип келгени, андыктан жаш өзгөчөлүгүнө карабай өз таасирин тийгизип келгендигин көргөзүү болгон.

Диссертациялык иш киришүүдөн, 4 главадан, 12 параграфтан жана ар бир главанын тыянактарынан, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат.

Диссертациянын биринчи главасында “Манас” таануу курсунун мазмуну, аны окутуунун теориялык маселелери жана өтүлүүчү курстун структурасынын тегерегинде кенен сөз болуп, жогорку окуу жайларында “Манас” таануу курсун окутуунун жолдору, ыкмалары, объекти, предмети, түзүлүшү, мазмуну, максат-милдеттери жана теориялык негиздери белгиленген. “Манас” таануу курсу боюнча түзүлгөн программалардын структурасын көргөзөт.

Эпостун изилденишинин, жыйноо, жаздыруу, китеп түрүндө басып чыгаруу тарыхы жана аны ЖОЖдордо окуп-үйрөнүүнүн учурдагы абалы параграфынын 39-бетинде: “Бул изилдөөлөрдүн бардыгында ”Манас” эпосу баштаган кылымдар бою ооздон-оозго өтүп, бизге жеткен бир нече адабий мурастарды тарыхый окуяларга жана фактыларга кайрылып эл арасынан жыйноо, үйрөнүү, жайылтуу, бурмалабай өтө кылдаттык менен изилдөө, аны кийинки урпактарга жеткирүү маселелерин козгогон милдеттер коюлган. Өзөгүнө байыркы тарыхты, этнографияны, философиялык ой-жорууларды, коомдук-саясий, географиялык, руханий, көркөм дөөлөт мурастарды камтыган элдик оозеки чыгармалардын башында турган чыгарманын үлгүсү болгон — “Манас” эпосу элдик чыгармалардын башаты болуп саналат”, -деп тыянактуу пикирин билдирген.

Экинчи глава “Жогорку окуу жайларында Манас таануу курсун окутуу боюнча изилдөөнүн материалдары жана методдору менен принциптери” деп аталып, салтка айланган методдорду (илимий-теориялык, анализ-синтез, практикалык-эмпирикалык, эксперименталдык жана статистикалык) колдонуу менен илимий-теориялык методдун алкагында “Манас” таануу дисциплинасын Кыргызстандын ЖОЖдорунда окутуу, анын учурдагы абалы, “Манас” таануу курсунун мазмуну, талаптары, багыттары, түзүлүшү, изилдөө менен окуп-үйрөнүүнүн көйгөйлөрү, курсту окуп-үйрөнүүнүн өзгөчөлүктөрү, окуп-үйрөнүүнүн теориялык-методикалык өбөлгөлөрү, изилдөөнүн предмети, объектиси, мазмуну, методдору, каражаттары ж.б. маселелерге байланыштуу нормативдик документтер, адабий-теориялык, илимий-методикалык эмгектер талдоого алынган.

Ошондой эле, экинчи главада изилдөөнүн объекти, предмети жана изилдөөнүн материалдары, “Манас” таануу курсун окутуунун методдору, принциптери, формалары жана каражаттары, изилдөөнүн жана окуп-

үйрөнүүнүн эксперименталдык методдору, анын жыйынтыктары, курс боюнча жүргүзүлгөн эксперименттик иштердин мазмуну, максат-милдеттери, жүргүзүлгөн эксперименттик иштердин жүрүшү жана жыйынтыктары көрсөтүлгөн.

Дисертант ишинде манас таануу курсун окутууда теориялык илимий изилдөөлөргө таянуу менен жана практикалык сабактардын үлгүсүн көргөзөт. Бул иш аракет эки бөлүктөн турат: бири мектеп окуучуларына экинчиси жогорку окуу жайдын студенттерине арналган.

Абдан көп аракет, изденүү болгон, мисалдары, теориялык булактары орундуу, тыянактары бар, ошондой болсо да главаларды корутундалаган кезде орто билим берүү мектептери менен жогорку окуу жайлардын студенттерине даярдалган программаларда мектеп базасында кайсы деңгээлде окулуш керек, ал эми жогорку окуу жайларда каандай ракурста улантылышы керектигин ажсырымдап баалуу жерин камтыбай аткарган ишин так чагылдырбай койгон.

«Манас» таануу курсун изилдөөнүн жана окуп-үйрөнүүнүн эксперименталдык методдору жана анын жыйынтыктары параграфында “Педагогикалык эксперимент” - деген терминдик түшүнүктүн маанисин аныктаган.

“Педагогикалык эксперимент” - окуу-тарбия иштери боюнча атайын түзүлгөн же изилдөөчү тарабынан көзөмөлдөнүп турган шарттагы илимий негизде жүргүзүлгөн тажрыйба, ал — педагогикалык кубулуштардын себеп-натыйжа байланыштарын үйрөнүү максатын көздөгөн изилдөөчүнүн ишмердүүлүгү экендигин айтып өткөн. Педагогикалык эксперимент өткөрүлүш шарты боюнча табигый (кадимки билим берүү процессинин шартында) жана лабораториялык атайын жасалма шарттарды түзүү, мисалы, бул же тигил методдун натыйжалуулугун текшерүү максатында айрым тарбиялануучуларды, окуучуларды же студенттерди башкалардан болуп алып көрсөтүү керектигин белгилеген. Ошону менен бирге, Республиканын жогорку окуу жайларында “Манас” таануу курсун окутуу боюнча жүргүзүлгөн эксперименттин учурунда байкалган педагогикалык бир катар жагдайларды эске алган.

“Манас” таануу предметин башка предметтер менен айкалыштырып окутуу маселелерине токтолгон, андан сырткары курсту окутууда мыкты натыйжа берген көркөм окуу, монолог айтуу, образдар системасын өздөштүрүү боюнча текшерүүчү жана эксперименталдык группалар аркылуу эксперименттик иштерди уюштурган.

Эксперименттин жалпы жыйынтыгы коюлган интерактивдүү окутуунун теориялык негиздерин практикада текшерүүгө мүмкүнчүлүк ачып берүү менен

илимий иштин максат жана милдеттери натыйжалуу ишке ашкандыгын, илимий божомолу туура чыккандыгын көрсөткөн.

Үчүнчү глава “Манас” таануу курсун заманбап технологиялар менен өркүндөтүүнүн методикасы” деп аталып, “Манас” таануу курсун окутуунун компоненттери, педагогикалык заманбап талаптары, окутуунун заманбап технологиялары” жана “Жогорку окуу жайларындагы студенттерге Манастын осуяттарын үйрөтүүнүн технологиялары” деген эки параграфтан туруп, окутуунун методикалык жолдору иштелип чыккан.””

3-главанын 226-бетинде “Манас” эпосунун өзөгүнөн ар кыл тема, ар түрдүү идея, ар кандай окуя биринин артынан бири улам ачылып жүрүп отурат, бирок аларды баш аламан айтылган ой деп айтууга болбойт. Алардын бардыгын бириктирип, жалпысына бирдей таандык болгон башкы тема элдин эркиндиги, көз карандысыздыктан кутулуу үчүн болгон күрөш, четтен басып келген душмандардан Мекенди, эл-жерди коргоо, чын дили менен элге кызмат кылуу. Бир сөз менен айтканда мекенчил болуу идеясын балдардын көөдөнүнө орнотууга чакырган.

Мекенчилдик деген сөз айтканга оңой болгону менен инсандын дараметине, акыл-көрөңгөсүнө, адамдык дараметине жараша, андан физикалык (кара күч), психикалык, эмоционалдык, руханий, этикалык, интеллектуалдык ж.б. көп жагдай-шарттарды басып өтүүгө, ошол узак жолдо баардык тоскоолдуктарды ылайыгына жараша мыктап чечүүнү талап кылган өтө бир өзгөчө орунда турган сөз. Мекенчилдик деген сөздүн көтөргөн жүгү абдан оор. Эгер анын өтөөсүнө чыкса татымы таттуу. Улуттун кызыкчылыгын коргоо — бир эсе оор, түмөн түйшүктүү болсо, бир эсе эң бир сыймыктуу жана жоопкерчиликтүү милдет. Ошол милдетти ишке ашыруу зор иштер менен талыкпаган эмгек менен жана да бийик кайратмандык менен гана ишке ашат”- деп, студенттерге атуулдук тарбия берүүнүн багыттарын ачып көрсөткөн.

Негизи “Манас” эпосунун тексттин сыдырып карап келгенде анын тулку бою осуяттан түзүлгөндөй пикир жаратат. Дисертан аталган главада жети осуяттагы камтылган ой-түшүнүктөрдү мурдатан эле элибиз жогору баалап, ата-бабанын осуяты, калтырган ыйык, кымбат мурасы катары эсептеп, өз турмушунда дайым кеңири пайдаланып келгендиги, осуяттар улуттук идеологиянын негизгилеринин бири, адам баласынын инсан катары калыптануусунда улуттук нарк-насилди колдонуу менен элдик осуяттарды аткарууга, “Манас” эпосунун мазмунунда камтылган элге зарыл керек акыл-насааттардын чеги жети осуяттын алкагы менен эле чектелбестиги, түпкүлүгүндө жети осуят эпостун башкы темасы-идеясы

менен түздөн-түз байланышып, ошондогу камтылган ойду тереңдетип турарын чечмелеп маңызын берип өткөн.

Төртүнчү глава “Манас” таануу курсун окутууда. ээ болуучу компетенциялар жана курстун тарбиялык маани-маңызы” деген аталышта болуп, “Манас” таануу курсун окутуп жаткан окутуучуга коюлган талаптар жана студенттер ээ болуучу компетенциялар, аларга коюлуучу теориялык-практикалык талаптар, “Манас” таануу курсунан студенттер ээ болуучу компетенциялар жана аларга коюлуучу теориялык жана практикалык талаптар, студенттер ээ болуучу компетенцияларга жетүү үчүн билим-билгичтиктерге коюлуучу талаптар жана “Манас” таануудагы гуманисттик идеялар, студенттерди мекенчилдикке тарбиялоодогу орду, милдети деген параграфтарды камтыган.

Ошондой эле, аталган главада билим берүүдөгү компетенттүүлүкө токтолуп, төмөнкүдөй жыйынтыктарды чыгарган: компетенттүүлүк” - билим берүүнүн натыйжасы, сабактын максаттарына жараша жетишилген ийгиликтер, үйрөнгөнүн бышыктоодон алынган натыйжалар, окуучунун өтүлгөн жаңы теманы ишмердик менен өздөштүрүүсү, түзүлгөн проблемалуу жагдайларды чече алуусу, теманы өз алдынча чыгармачылык менен креативдүү түрдө үйрөнүүсү жана ушулардын жыйынтыгында алынган ийгиликтердин жана топтолгон компетенциялардын реалдуу көрүнүшү.

Чындыгында, “компетенция” менен “компетенттүүлүк” билим-билгичтик жана машыккандыктан кыйла айырмаланып турат, ал үйрөнгөнүн турмуштук түрдүү чөйрөдө жана кырдаалдарда колдоно билүүсү аркылуу жүзөгө ашыруу ишмердигинин жыйындысы, стереотиптерди жеңе билүүсү, ой жүгүртүүсүнүн ийкемдүүлүгү, өз алдынча чечимге келе алуусу, эрктик сапаттарынын болуусу жана максат коюп алга умтулуусу шексиз.

4-главанын 229-бетинде: “Жаштарды тарбиялоодо окутуучу азыркы коомдук билим берүү механизминин кыймылдаткыч күчүнүн бир бөлүгү экендигин, демек ал биринчиден, өзүн алып жүрүүнү коомго ылайыкташтырып, педагог деген бийик ысымды жогору коюшу керек деп өзүн-өзү жетектеп туруусу зарыл; экинчиден, жогорку билимдүүмүн деп, эле окууну, изденүүнү токтотуп койбостон, билимин такай тереңдетип туруусу керек, ал учун билимди жогорулатуучу курстарга, түрдүү семинар-тренингдерге катышып турушу зарыл; үчүнчүдөн, окутуучу үчүн ар бир студент баалуу болушу шарт, себеби студенттер коомдун толук кандуу жараны жана алардын өздөрүнүн ойлуктери, мүдөөлөрү бар. Алар тартынбастан ой-пикирлерин ачык-айкын билдирүүгө, айтууга укуктуу, төртүнчүдөн, ”студент үчүн менин сабагымдын пайдасы эмнеде?”, “мен берген билимди ал турмушунда пайдалана алабы?” деген негизги эки чоң суроонун үстүндө иштеши зарыл; бешинчиден, билим

берүүдөгү жаңы стандарттар менен таанышып, алардын негизинде өзүнүн ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө милдеттүү, бул үчүн чыгармачылык талап кылынат”- деген ойду айтып өткөн.

“Манас” таануу курсунан студенттер ээ болуучу компетенциялар жана аларга коюлуучу теориялык - практикалык талаптар” параграфында “Манас” таануу курсун окуп-үйрөнүүнүн жыйынтыгында студенттер тиешелүү теориялык билимдерге жана практикалык машыгууларга ээ болуусу керектигин белгилеген. Алар: “Манас” эпосунун кыргыз элинин турмушунда ойногон тарыхый ролун далилдер менен бекемдеп айта билүүсү, эпостун рух дөөлөттөрүн, адеп-ыймандык нарктарын билиши, түшүнүшү жана аларды бүгүнкү күндөгү тарбия ишине керектигин, зарылдыгын аныктай алышы, өзүнүн жүрүм-турумунда, турмуштук кырдаалдарда колдоно алышы, эпостун эл оозунан жыйналуу, китеп болуп басылып чыгуу тарыхын, андагы кыйынчылыктарды фактыларга негизденип, бул жөнүндө аңгеме кура алышы, баяндама, реферат жаза билүүсү, жыйноочулардын ысымдарын, эмгек мээнеттерин билиши. “Манас” таануу илиминин тарыхый өнүгүшүнүн жолун, Манасты изилдеген Кыргызстандык жана чет өлкөлүк окумуштуулардын ысымдарын жана алардын эмгектерин, алардын эпос туурасындагы айткан ой-пикирлерин жатка билиши, илимпоздорунун эмгектерине баа бере алышы, аларга рецензия же аннотация жаза алышы, изилдөөчүлөрдүн ой-корутундуларын, “Манас” эпосунда кездешкен сөздөрдү, “Манас” эпосунун сюжетин, анын негизинде ой жүгүртүү дил баянын, кыскача кара сөз менен эпостук сюжетти ырааттуу баяндап айта же жаза билиши, эпостун айрым жерлеринен таамай, учкул саптарды, образдуу сүрөттөөлөрдү, фразеологизмдерди, макал-ылакаптарды жатка айта билиши жана аларды өз сөзүндө практикалык түрдө колдоно алышы, көзү өткөн улуу жана бүгүнкү манасчылардын кыскача өмүр баяндарын, ири чоң манасчылардын манас айтуу өнөрүн, аларга акын-жазуучулардын, илимпоздордун берген бааларын, эпостун варианттарын билиши. Манасчы жөнүндө чыгармачылык портрет түзө алышы, “Манас” эпосу боюнча тартылган фильмдердин, сүрөттөрдүн, жазылган музыкалык, драмалык чыгармалардын, эпостун кара сөз варианттарынын мазмунунун авторлорун билиши, “Манас” эпосу жөнүндө буга чейин айтылган ой-пикирлерге таянган өзүнүн бирдиктүү бир жеке көз карашынын болушу жана улуттун улуу мурасы менен сыймыктана билиши керек деген теориялык билимдерге жетүү үчүн жогоруда саналган компетенцияларды киргизсе, практикалык машыгууларды төмөнкүчө бөлүштүргөн.

Жан дүйнөсүнө “Манас” эпосунун лексикалык байлыгын сиңирип, өз оюн таамай, көркөмдөп айта жана жаза билүү, эпостун сөз берметтерин өз сөздөрүндө колдонуу, көп улуттуу маданиятты түшүнүү, эл аралык чөйрөдө иштей, даяр илимий пикирлерди гана окуп үйрөнбөстөн, сын-ой жүгүртүү, өз пикирин

билдирүү, жыйынтык чыгара алуу, аргументтерди келтирип, талкуулай алуу, эки тарапты тең канааттандырган чечим кабыл алуу, жамаат, топ ичинде иштөө, ишти уюштуруу, жоопкерчиликтерди, ресурстарды бөлүштүрүү, маалымат менен өз алдынча иштей билүү, башкы мааниге ээ болгон маалыматты аныктай алуу, интернет булактары менен иштей алуу, демилгечил болуу, долбоорлорду иштеп чыгуу, чыгармачылык менен жаңы идеяларды сунуштаган креативдүүлүк, максатка жетүүгө шыктануу, баштаган ишинин аягына чыгуу, өмүрүнүн баардык баскычтарында билимге умтулуу керектигин көрсөткөн.

Жогоруда санап өткөн компетенциялар менен талаптардын бардыгын бир кылка өздөштүрүп, аны баяндап айта билген окутуучу гана “Манас” таануу предметин тиешелүү деңгээлде бере алат, ал компетенцияларда белгиленген студенттердин алдына коюлган талаптар да курстун жыйынтыгында сөзсүз реалдуу ишке ашуусу шарт. Мугалимдин компетенттүүлүгү жана коомдун колдоосу болгондо гана мыкты педагог жаратман эмгектин бийиктиктерин багынта алат деген ойдобуз. Эң негизгиси, жоопкерчиликти сезүү бул чыгармачыл окутуучунун устаканасындагы тынымсыз изденүүлөрдүн бир багыты гана болушу керек.

Изилдөөнүн корутунду-сунуштары ишенимдүү жасалган, алар коюлган милдеттердин чечилишине баш ийдирилген.

А.З.Зулпуев изилдөөгө жаңыча мамиле кылып, көтөрүлгөн бардык көйгөйлөрдү бүгүнкү күндүн талабына ылайык иштеп чыгууга жетишкен.

Илимий эмгек боюнча айрым бир сунуштарды айта кетсек:

1. “Манас” эпосун окутууда сабакты интеграциялап предмет аралык байланышта үйрөтүү көйгөйлөрү учкай каралган. Ошондуктан аны тереңдетүүгө муктаж деген пикирдемин.

2. Диссертация доктордук изилдөө болгондуктан, ушундай эпостук чыгармаларды канатташ республикаларда этнографиялык-этнопедагогикалык багыттарда изилдеп-үйрөнүүнүн учурдагы абалына сереп салып кетсе да ашыкча болмок эмес.

3. Иште айрым стилистикалык мүнөздө мүчүлүштүктөр кездешет. (6; 29; 71-72; 86; 111; 130).

4. Диссертациялык иштин темасынын жазылышында “Манас” таануу дегенде эпостун тексти же жанры тууралуу сөз болгон жок, аны таануу тууралуу анализ жүрүп жаткандыктан Манас таануу деп бергени туура болор эле.

4. “Манас” эпосунун жанры, тематикалары, мотивдери, вариант, версия, структуралык анализде интерпретация так болуусу керек жана дайыма классикалык варианттарга таянууну сунуш кылам.

Жогоруда баяндалгандай диссертациянын илимий-методикалык аппаратына, түзүлүшүнө, жалпы мазмунуна таасирин тийгизбейт. Диссертация өз алдынча аткарылган илимий-изилдөө иш катары саналат жана А.З.Зулпуев алдына койгон милдеттерин толук аткара алган деп эсептөөгө болот.

Жыйынтыктап айтканда, Зулпуев Ашим Зулпуевичтин “Жогорку окуу жайларында “Манас” таануу курсун окутуунун илимий-методикалык негиздери”- деген темадагы 13.00.02 окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (кыргыз адабияты) адистиги боюнча, диссертациялык иши жана анын авторефераты Кыргыз Республикасынын Жогорку Аттестациялоо комиссиясынын “Окумуштуулук даражаларды берүүнүн тартиби жөнүндөгү жобосунун” 10. пунктуна ылайык иштелип чыккан эмгек болуп саналат. Изилдөөнүн автору А.З.Зулпуев аталган адистик боюнча педагогика илимдеринин доктору окумуштуулук даражасын алууга татыктуу.

Расмий оппонент

Кыргыз Республикасынын Жогорку
Кеңешинин Аппаратынын
Лингвистикалык экспертиза
бөлүмүнүн эксперти
Ф.и.д., манастануучу
Ж.К. Орозобекова

Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин Аппаратынын
Мамлекеттик кызмат жана кадр иштери бөлүмүнүн эксперти
К.К. Ибраимов:

«Филология илимдеринин доктору,
манас таануучу Ж.К. Орозобекованын колун
тастыктайм» 08.02.2022

Дата *13.20.623*
отзв *14.02.2022*
Ук. иш *Орозобекова Ж.К.*

